

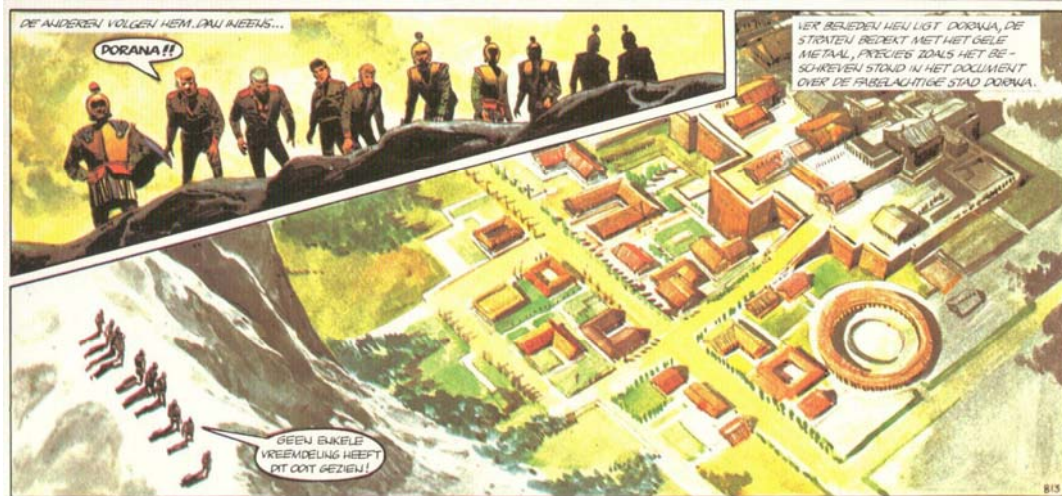
Op zoek naar de klassieke wereld in Afrika en Afghanistan

Verschenen in *Hermeneus* 85.1 (2013). p. 56-91.

Rolf Strootman

In 1969 verscheen in Engeland het stripalbum *The Lost City*. Deze verzameling korte verhalen was het zestiende deel van de ooit immens populaire science fiction-reeks *The Rise and Fall of the Trigan Empire*, (meestal) geschreven door Mike Butterworth en getekend door de legendarische Don Lawrence (1928-2003). De wereld van het Keizerrijk Trigië combineert, volgens een beproefd concept dat werd overgenomen uit de *science fiction* van het Interbellum, futuristische *hightech* met antieke cultuur. In het bijzonder de Grieks-Romeinse ontleningen springen in het oog. De verre planeet waarop de avonturen zich afspelen heet Elekton. De rijkshoofdstad, Trigopolis, is gebouwd op vijf heuvelen die vol staan met het soort neoklassieke gebouwen dat in de jaren dertig in Rome en Berlijn verrees. De met lasergeweren uitgeruste keizerlijke garde draagt quasi-Romeinse wapenrustingen. Op Elekton is de Oudheid modern geworden. Men verplaatst zich in zowel straaljagers als strijdwagens; de heldhaftige keizer Trigo is even bedreven met de *gladius* als met het plasmapistool.

Het bestaan van Elekton raakt op aarde bekend wanneer een Trigisch ruimteschip, volgeladen met boeken, neerstort in een moeras in Florida. Nu is het op zichzelf geen uitzonderlijk idee dat zich ergens een (parallele) wereld bevindt waar de Oudheid is blijven voortbestaan. Integendeel, het is een diep in de westerse cultuur ingesleten cliché en de standaardpremissie van een heel genre. Wat het album *The Lost City* interessant maakt, is het feit dat in het titelverhaal de nieuwgevonden Romeinen van de planeet Elekton zélf op zoek gaan naar een verloren gewaande beschaving uit de Oudheid: de mythische stad Dorana, waar de straten letterlijk geplaveid zijn met goud. Het is het genre van ‘*the lost world*’ in het kwadraat. Dorana blijkt een *Griekse* stad te zijn waar de tijd heeft stilgestaan (afbeelding 1). De vrouwen dragen chitons met meandermotiefjes, de krijgers zijn uitgedost als 5de-eeuwse hoplieten, en anders dan de Trigische legionairs beschikken zij niet over vuurwapens. Volgens de regels van het genre staat aan het hoofd van Dorana een adembenemend mooie hogepriesteres.

Afbeelding 1: karakteristiek fragment uit *The Lost World* van Don Lawrence

Het verlangen de klassieke wereld te *blijven* ontdekken—daarover gaat dit artikel. Het verhaal van de verloren stad Dorana staat niet op zichzelf. Het is een populair motief dat sinds de late 19de eeuw aan de basis stond van een compleet genre van (pulp)romans, strips en (B-)films. En dat niet alleen: men zocht ook metterdaad naar de vergeten nazaten van onze klassieke erflaters—niet op verre planeten, maar wel in zuidelijk Afrika, Afghanistan en zelfs in de Stille Zuidzee.

Afrika

Hoewel het genre wortelt in de Romantiek, is het in zijn meest uitgesproken vorm in oorsprong Victoriaans. Het is nauw verbonden met het Europees kolonialisme van de (late) 19de eeuw, maar ook met de spectaculaire archeologische ontdekkingen die destijds voor beroering zorgden: de gestage blootlegging van de Assyrische paleizen door Britse en Franse archeologen, de lokalisering van het voorheen alleen uit de Bijbel bekende Hethitische Rijk in Oost-Anatolië (vanaf 1870), de opgraving van Pergamon (vanaf 1878) en Nemrut Dağı (vanaf 1888), en bovenal de ontdekking van Troje en Mycene door Heinrich Schliemann in respectievelijk 1871 en 1876. Dit bewees niet alleen dat er nog veel nieuws te ontdekken viel op het gebied van de oude culturen, maar bevestigde ook het vermoeden dat er meer waarheid schuilt in Homerus en in de Bijbel dan werd aangenomen.

Archeologische en literaire *wishful thinking* richtte zich met name op het nog maar nauwelijks in kaart gebrachte continent Afrika. De sleuteltekst is de

avonturenroman *King Solomon's Mines* van H. Rider Haggard (1885). Daarin draait alles om een Britse zoektocht naar Ofir, het mythische goudland waar koning Salomo schepen naartoe zond om goud, sandelhout en edelstenen te halen. Ofir wordt tienmaal genoemd in zeven verschillende Bijbelboeken. Maar het enige dat we over de locatie weten, is dat Salomo's goudvloot uitvoer van Eilat aan de Rode Zee (1 *Koningen* 9:27-8). Jemen of Ethiopië ligt dus voor de hand. Maar Rider Haggard plaatste Ofir in zuidelijk Afrika.

De held van *King Solomon's Mines* en verscheidene vervolgdelens was de *great white hunter* Allan Quatermain. Net als die andere Victoriaanse held in donker Afrika, Tarzan, is dit personage een eigen *Nachleben* gaan leiden. Quatermain is de Britse gentleman-avonturier *par excellence*. Sinds de groots opgezette verfilming door de MGM Studio's met Stewart Granger in de hoofdrol (1950) steevast uitgedost met een stoere vilthoed, stond Quatermain model voor 's werelds beroemdste oudheidkundige: Indiana Jones.

Een jaar later deed Rider Haggard er nog een schepje bovenop. In de roman *She: A History of Adventure* gaan drie Britten in Afrika op zoek naar een verloren stad genaamd Kôr. Onder de expeditieleiden is een directe afstammeling van de bij Plataiai gesneuvelde Spartaan Kallikrates, volgens Herodotos (9.72) 'de schoonste man van alle Grieken', wiens gelijknamige kleinzoon (volgens Rider Haggard) rond 338 v.Chr. verdween in donker Afrika. De avonturiers worden geleid door de Scherf van Amenartas, een in het Grieks gesteld verslag van de Afrika-reis van Kallikrates de Jongere. Tussen de ruïnes van Kôr blijkt een gedegeneerd inheems ras te leven, geleid door 'een mooie blanke vrouw': de onsterfelijke tovenaress Ayesha, die door de primitieve inboorlingen *She-Who-Must-Be-Obeyed* genoemd wordt (afbeelding 2). Alvorens het allemaal afschuwelijk afloopt, hoort Zij vol weemoed de Britten uit over de toestand in de wereld die zij tweeduizend jaar eerder verliet: 'En Griekenland,' vroeg zij, 'bestaat er nog een Griekenland? Ah, ik hield van de Grieken. Zij waren mooi als de dag en knap, maar woest van hart en wispelturig.'¹Ook *She* was een onverbiddelijke bestseller, en werd al in 1899 (!) voor het eerst verfilmd.

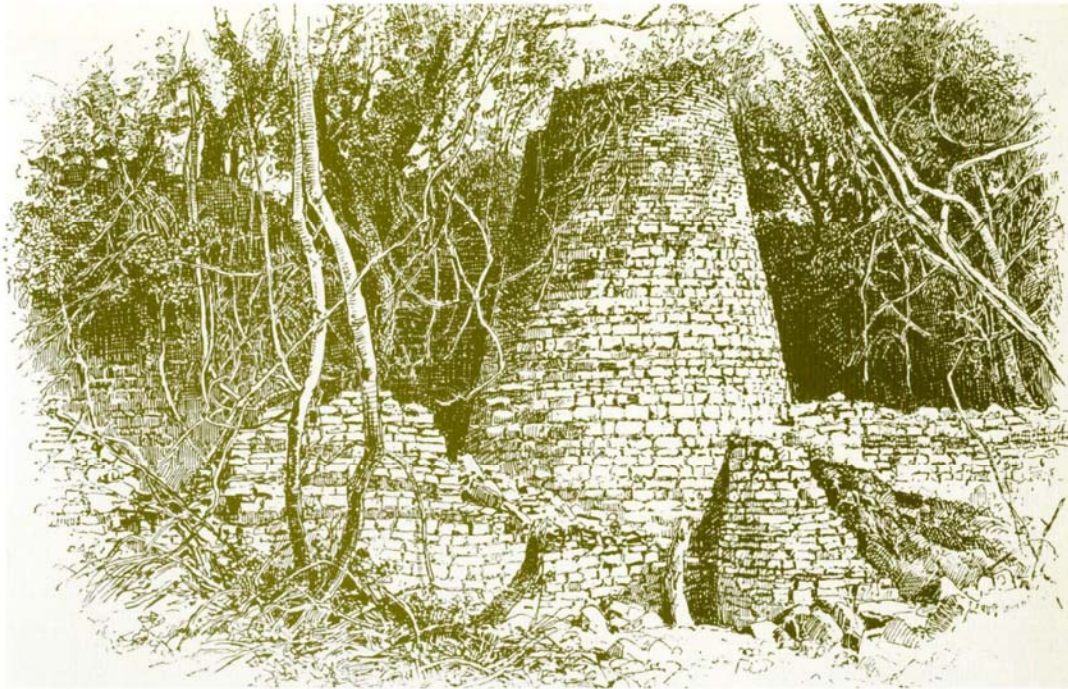
Afbeelding 2: Ursula Andress in een *She*-verfilming uit 1964.

Het mysterie van Zimbabwe

Het was niet zomaar dat Rider Haggard het Bijbelse Ofir en het zelfbedachte Kôr in zuidelijk Afrika zocht. Het was juist daar dat men ook daadwerkelijk onbekende culturen hoopte te ontdekken—overigens mede onder invloed van Rider Haggards succesvolle verzinsels, zoals we hieronder zullen zien.

Katalysator was de ‘mysterieuze’ ruïnestad Groot-Zimbabwe (afbeelding 3), een omvangrijk complex van spectaculaire stenen ruïnes in de binnenlanden van het huidige Zimbabwe. De site, die thans op de UNESCO-lijst van beschermd cultureel erfgoed staat, werd al in de 16de eeuw door Europese ontdekkingsreizigers geïdentificeerd als het Bijbelse Ofir. Toen in de 19de eeuw Britten en Hollanders de binnenlanden van zuidelijk Afrika introkken, begon het wetenschappelijk onderzoek van Groot-Zimbabwe. Omdat men het onwaarschijnlijk achtte dat deze stenen stad gebouwd was door de primitieve lokale bevolking, ging men er van uit dat de ruïnes het product waren van een oude mediterrane beschaving. De populairste kanshebbers waren de Phoeniciërs of Karthagers,

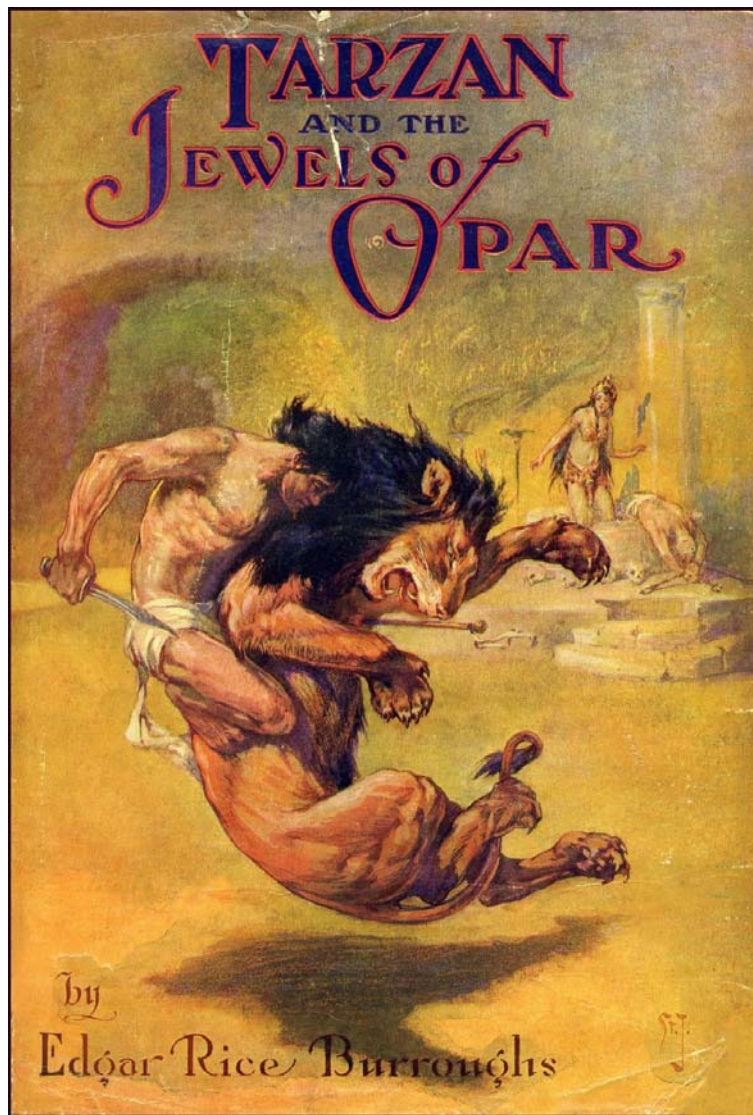
die immers gedurig rond Afrika voeren en per saldo een soort Grieken en dus Europeanen waren.

Afbeelding 3. De ruïnes van Groot-Zimbabwe. Ets uit *The Ruined Cities of Mashonoland* van T. Bent, 1892

En zo kon het gebeuren dat de modelkoloniaal Cecil Rhodes dankzij een voorbeeldig staaltje *cultural appropriation* de ruïnes in 1890 voor het Britse Rijk opeiste op grond van het feit ‘dat de oude tempel ... lang geleden aan de blanken had toebehoord’.² Rhodes stelde de archeoloog Theodore Brent aan om door vergelijkend onderzoek de precieze culturele herkomst en ouderdom te determineren. Brent, een kenner van de Phoenicische cultuur, zag geen enkele aanwijzing voor een mediterrane oorsprong, maar zijn vermoeden dat de ruïnes inheems waren viel niet in goede aarde. Nadat een commerciële exploitatiemaatschappij op onzachtzinnige wijze getracht had onder de stad de goudmijnen van koning Salomo bloot te leggen, werd in 1902 Richard Hall als beheerder van Groot-Zimbabwe benoemd. Hall, een journalist, wilde de Schliemann van Afrika zijn en groef in het wilde weg gaten, in de verwachting bewijzen te vinden voor een hoogstaande beschaving uit het 1ste millennium v.Chr. Die vond hij niet. Brent had namelijk gelijk en later werd bovendien duidelijk dat de ruïnes niet ouder dan vijfhonderd jaar konden zijn. Met goudmijnen had het allemaal niets te maken.

In de wereld van de *pulp fiction* bleek ondertussen de versmelting van Groot-Zimbabwe en Rider Haggards *lost world*-thematiek wel degelijk goud waard te zijn. Velen gingen ermee aan de haal. Het meest succesvol was Edgar Rice Burroughs, die in zijn Tarzan-verhalen Ofir omwerkte tot de *lost city* Opar, waar onze held het aan de stok krijgt met tot apen gedegeneerde mannen en de sexy hogepriesteres La (afbeelding 4).

Afbeelding 4. Tarzan and the Jewels of Opar van Edgar Rice Burroughs (1918). Omslagontwerp van Allen St. John.

Ogenschijnlijk realistischer is de Zuid-Afrikaanse bestsellerauteur Wilbur Smith. In het romanepos *The Sunbird* (1972) vinden archeologen in Botswana datgene waar echte archeologen tevergeefs naar zochten in Zimbabwe: een Phoenicische stad in het hart van

Afrika, hier Opet geheten. De eerste helft van de roman speelt zich af in het heden; in de tweede helft wordt aan de hand van een lange flashback uit de doeken gedaan hoe Opet, gesticht kort na de verwoesting van Karthago in 146 v.Chr., in de 5de eeuw n.Chr. vernietigd wordt door binnenvallende Zoeloes. De koloniale subtekst ligt er duimendik onder. Steeds wordt de band tussen de Phoeniciërs en de Engels-Nederlandse Zuid-Afrikanen benadrukt. ‘Deze mannen van Opet’ denkt de briljante gebochelde archeoloog Ben Kazin op gegeven moment, ‘hoe nauw schenen ze met ons verbonden, ondanks de tussenliggende periode van 2000 jaren!’³

Veelbetekenend is dat de drie Europese hoofdpersonen in de eerste helft *dezelfde* zijn als de drie hoofdpersonen in het historische deel. De archeoloog, zijn rijke mecenas en de vrouw die zij beiden begeren, worden in het tweede deel respectievelijk de legeraanvoerder, koning en hogepriesteres van Opet. Maar het werkt wel. *The Sunbird* laat zien dat een fout boek toch meeslepend kan zijn.

Alexander de Grote

We begeven ons nu naar een andere uithoek van het westerse wereldbeeld: Afghanistan. Hoewel Afghanistan in wereldhistorisch perspectief eerder een *centraal* dan een perifeer gebied is, was vooral het bergachtige oosten voor 19de-eeuwse Europeanen een *terra incognita*. Het gebied onttrok zich aan zowel het Russische als het Britse imperialisme in Centraal-Azië—van het Britse expeditieleger dat in 1840 Afghanistan was binnengetrokken keerde maar één man levend terug—en fabelachtige verhalen deden daarover de ronde. Ook hier vermoedde men verloren beschavingen afkomstig uit de mediterrane wereld. En niet geheel ten onrechte. Immers, Alexander de Grote had zijn Grieks-Macedonische troepenmacht diep het toenmalige Baktrië in geleid en had er volgens de antieke bronnen verscheidene steden gesticht. Wat zou daar nog van terug te vinden zijn?

Het bekendste antwoord op die vraag werd verzonnen door de Brits-Indische auteur Rudyard Kipling (1865-1936). In diens korte verhaal ‘The man who would be king’ uit 1888 trekken twee Engelse avonturiers naar het afgelegen Kafiristan, alwaar een polytheïstisch, Europees ogend volk nog altijd Alexander als een god vereert. Wanneer een van beiden zich voordoet als ‘de zoon van Alexander en Semiramis’ valt de Britten zelf goddelijke eer te beurt. Uiteindelijk loopt het allemaal bijzonder gruwelijk af, want *hubris* komt voor de val. Voor de meesterlijke verfilming van het verhaal door John

Huston (1975), met Sean Connery en Michael Caine in de hoofdrollen, werd er ook nog een complete Griekse stad bij bedacht, Sikandergul; het is nog altijd een van de beste avonturenfilms aller tijden (afbeelding 5).

Afbeelding 5. Sean Connery (links) is de herzen Alexander in *The Man Who Would Be King* van John Huston (1975).

Op reis in de voetsporen van Alexander: het werd een genre op zichzelf. De overtreffende trap werd betreden door Robert E. Howard (1906-1936), de Texaanse cult-auteur die vooral bekend is vanwege zijn naargeestige fantasy-verhalen rond de *gloomy* hyperindividualist Conan van Cimmerië. In 'The lost valley of Iskander', een avonturenverhaal dat zich in Howards eigen tijd afspeelt, draait alles om een verborgen stad in het Pamir Gebergte. In deze stad, gesticht door Alexander de Grote, wonen nog steeds afstammelingen van diens soldaten die hun oude cultuur in ere houden: 'Deze mensen waren beslist geen barbaren. Zonder twijfel was hun beschavingsniveau lager dan dat van hun Helleense voorouders, maar nochtans waren zij beschaafder dan hun woeste Afghaanse burenen.'⁴ Overigens deugen ze niet, deze semi-Grieken. Howards sympathie ligt altijd meer bij de genadeloze maar eerlijke barbaren dan bij de in zijn ogen verwekelijkte 'hoge' beschavingen.

Het kan altijd nóg gekker. Zo beweerde in 1978 een zekere Bill Ballinger in alle ernst dat de 'mysterieuze' ruïnestad Nan Madol op het Pacifische eiland Ponape gebouwd

was door verdwaalde volgelingen van Alexander de Grote. Sommige lezers herinneren zich misschien het artikel dat het tijdschrift *Kijk* in 1979 aan deze theorie wijdde.⁵

De Stad van de Maangodin

Een ‘Europese’ *lost city* vermoeden in de binnenlanden van zuidelijk Afrika mag dan koloniale *wishful thinking* zijn, voor Afghanistan was het zoals gezegd helemaal niet zo onwaarschijnlijk. En inderdaad: in 1964 vonden Franse archeologen aan de bovenloop van de Amu Darya (vroeger de Oxus), aardig in de buurt van Kiplings Kafiristan, de restanten van een Hellenistische stad die eind 4de eeuw v.Chr. gesticht was en rond 130-120 v.Chr. weer was verlaten. De oude naam van de stad is onbekend; de site staat bekend onder de lokale naam Aï Khanoum, Turks voor ‘Maanvrouwe’. Korinthische kapitelen en Griekse inscripties brachten de onderzoekers in hogere sferen: een Griekse stad in Centraal-Azië!⁶

Maar in de jaren tachtig en negentig kwam er een tegenreactie. Helemaal niks van waar, meenden de aanhangers van de destijds populaire postkoloniale school. Want kijk maar eens naar de architectuur van bijvoorbeeld de Grote Tempel: die is helemaal niet Grieks, maar juist typisch oosters. Continuïteit overheerst; het Griekse is alleen maar een laagje vernis.⁷

Ook die visie is inmiddels achterhaald. In het kielzog van recente ontwikkelingen in de culturele antropologie en de theoretische archeologie dringt ook in het Hellenisme-debat het besef door dat het weinig zinvol is om te bepalen in welke mate een cultuur nu precies ‘Grieks’ of ‘niet-Grieks’ is. Het is immers onmogelijk om te zeggen waar de ene cultuur ophoudt en waar de andere begint. Of Aï Khanoum al dan niet een stad was van migranten uit Aegaeïsche gebied wordt dan moeilijk te beantwoorden. Maar het legt wel de vinger op de gevoelige plek: dat moderne culturele categorieën met terugwerkende kracht op het verleden worden geprojecteerd.

Tot besluit

Met die laatste constatering komen we ook in de buurt van een antwoord op de vraag waar die 19de-eeuwse fascinatie voor een verbreiding van de klassieke wereld buiten het Middellandse Zeegebied vandaan komt. Zoals we zagen ontstond the ‘lost world’-romantiek in de context van het Britse imperialisme in Afrika en ging vervolgens een

eigen leven leiden. Het ligt voor de hand er een verband is met de rol die het ‘klassieke’ heeft gespeeld in het westerse zelfbeeld ten tijde van de Europese overzeese expansie. Na een relatief korte aanlooptijd begon rond 1775 de politieke en economische demarrage van Europa, en het is niet toevallig dat juist toen ook het classicisme zijn intrede deed in de cultuur van Noordwest-Europa. Britse, Franse en Duitse intellectuelen zochten naar een verklaring voor de plotselinge Europese suprematie op het wereldtoneel en ontwikkelden daartoe onder meer de idee van een ‘Greek Miracle’, zich kenmerkend door vrijheidsliefde en rationaliteit, die vervolgens als bakermat van West-Europese civilisatie werd beschouwd, om zo de zogeheten ‘European Miracle’ te verklaren.⁸ In de 19de eeuw kwam daarbij een gedeeltelijke identificatie met het oude Egypte. Ook faraonisch Egypte werd geïncorporeerd in een Europees narratief over het ontstaan van de westerse beschaving.⁹ Er lijkt dus sprake te zijn van ‘colonial appropriation’ bij met name die Britse ‘lost world’-fantasieën: door het ‘terugvinden’ in het hart van Afrika of Centraal-Azië van oude mediterrane beschavingen, wier culturele nalatenschap vervolgens geconcipieerd wordt als Europees erfgoed, krijgt de Europese kolonisator als het ware de oudste historische rechten. In Wilburt Smiths *The Sunbird* duikt zelfs een fictieve ‘charter’ op waarin een Afrikaanse koning uit de oudheid aan de blanken de exploitatierechten verleend van de bodemschatten van Zuidelijk Afrika.

De vooral in de 19de eeuw populaire gedachte dat de moderne beschavingen in Noordwest Europa de culturele erfgenamen waren van de klassieke mediterrane wereld (méér dan de contemporaine mediterrane beschavingen zelf dat geacht werden te zijn) verklaart in grote mate de Europese obsessie met het terugvinden van de klassieke beschaving elders in de wereld. Waarom anders ziet iemand in Nan Madol, met volstrekt voorbijgaan aan *alle* meer voor de hand liggende culturele antecedenten, uitgerekend een Griekse achtergrond? Omdat die verre Pacifische cultuur daarmee teruggaat op iets dat herkenbaar is voor een westers publiek en waarmee het geleerd heeft zichzelf te identificeren. Wie beweert dat Nan Madol het product is van een *lokale* cultuur haalt de *Kijk* niet.

Veelzeggend is het antwoord dat de Engelse afstammeling van de knappe Kallikrates, die als twee druppels water op zijn voorouder lijkt, in *She* aan Ayesha geeft wanneer zij hem vraagt hoe het gesteld is met Griekenland (zie boven): “Ja”, zeide ik, “er bestaat nog een Griekenland. [Maar] de Grieken van heden zijn niet wat de Grieken van vroeger waren en Griekenland zelf is slechts een bespotting van het oude

Griekenland.” Het is duidelijk wie wél de echte erfgenamen van het Klassieke Hellas zijn.¹⁰

Bibliografie

- Bernard, P., An ancient Greek city in Central Asia, *Scientific American* 246 (1982) 126-35.
- Ballinger, B.S., *Lost City of Stone: The Story of Nan Madol, the 'Atlantis' of the Pacific* (New York 1978).
- Challis, D., 'The ablest race': The ancient Greeks in Victorian racial theory, in: M. Bradley (red.), *Classics and Imperialism in the British Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2010) 94-121.
- Cohen, M., *Rider Haggard: His Life and Works* (Londen 1960).
- De Donno, F., Orientalism and Classicism: The British-Roman empire of Lord Bryce and his Italian critics, in: P.F. Bang en C. Bayly (red.), *Tributary Empires in Global History* (Cambridge en New York 2011) 48-73.
- Fraser, R., *Victorian Quest Romances: Stevenson, Haggard, Kipling, Conan Doyle* (Plymouth 1998).
- Garlake, P., *Great Zimbabwe: New Aspects of Archaeology* (London 1972).
- Hilton, J.L., Andrew Lang, comparative anthropology and the Classics in the African Romances of Rider Haggard, *Akroterion* 56 (2011) 107-28.
- Katz, W.R., *Rider Haggard and the Fiction of Empire: A Critical Study of British Imperial Fiction* (Cambridge 1987).
- Kuhrt, A., en Sherwin-White, S., *From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire* (London 1993).
- Meskel, L., The practice and politics of archaeology in Egypt, *Annals of the New York Academy of Sciences* 925.1 (2000) 146-69.
- Monsmann, G.C., *H. Rider Haggard on the Imperial Frontier: The Political and Literary Contexts of His African Romances* (Greensboro 2006).
- Morris, I., *Why the West Rules – For Now* (Londen 2011).
- Vlassopoulos, K., Imperial encounters: Discourses on empire and the uses of ancient history during the eighteenth century, in: M. Bradley (red.), *Classics and Imperialism in the British Empire* (Oxford 2010) 29-53.

#####

¹ Geciteerd naar een anonieme, vooroorlogse Nederlandse vertaling *Zij* (Amsterdam en Antwerpen z.j.) 121.

² Garland (1972).

³ W. Smith, *De zonnevogel*. Vertaald door C. van Eijnsden en V. Feldbrugge (2de druk; Amsterdam 1997) 246.

⁴ ‘These peoples were definitely not barbarians. They were lower, undoubtedly, in the cultural scale than their Hellenic ancestors, but they were still more highly civilized than their fierce Afghan neighbors.’ Uit R.E. Howard, ‘The lost valley of Iskander’, geciteerd naar de gelijknamige bundel (2de druk; New York 1979) 114; vertaling auteur.

⁵ ‘Wat deden de Grieken in de Stille Zuidzee?’ in *Kijk* September 1979; de naam van de auteur wordt niet gegeven maar de prachtige illustratie is door een ironische speling van het toeval van de hand van Don Lawrence.

⁶ Zie bijvoorbeeld Bernard (1982); Bernard heeft tegenwoordig zijn opvattingen genuanceerd.

⁷ Zie Kuhrt & Sherwin-White (1993), 178-9.

⁸ Een toegankelijk overzicht van de verschillende verklaringen van de ‘European Miracle’ biedt het eerste hoofdstuk in Morris 2011; speciaal over het gebruik van cultuurhistorische opvattingen omtrent klassiek burgerschap en vrijheidszin ter legitimatie van Brits imperialisme zie o.m. Vlassopoulos 2010 en De Donno 2011.

⁹ Vergelijk o.m. Meskell 2000.

¹⁰ Zie in dit verband Challis 2010, die laat zien hoe in het Victoriaanse Engeland de toen populaire fysiognomische ideeën omtrent rassenverschillen werd toegepast op klassieke sculptuur om de verwantschap tussen moderne Engelsen en oude Grieken aan te tonen.